

ZAMYŠLENÍ DESÁTÉ

MALÝ PRŮVODCE PO STŘECHÁCH

*A nazváno bud' prostou chatrčí
Ó palmy přeneste svůj rovník nad Vltavu
Šnek má svůj prostý dům z něž růžky vystrčí
A člověk neví kam by složil hlavu
(Vítězslav Nezval, Z Abecedy)*

Pro Vítězslava Nezvala, jeho poetickou duši a asociativní myšlení, je písmeno A archetypem střechy, nejspíše střechy sedlové či stanové. A žádný div, vždyt' ji takto znal už paleolitický člověk. Vyhrabal v zemi díru, nad kterou o sebe opřel nějaké větve. Pak je potáhl kůží či listovím z okolních stromů a první zemnice či polozemnice se sedlovou nebo stanovou střechou byla na světě.

Za následných 20 000 let v nás tento pravzor střechy jaksepatří zakořenil, takže mistru Nezvalovi připomene střechu chatrče právě písmeno A a nikoli třeba T nebo řecké Π, jejichž ambice připomínat střechu jsou jistě také nemalé. V megalitické „architektuře“ byl ostatně dolmen, tvořený dvěma svislými kamennými balvany a přestřešený na nich ležícím vodorovným „placákem“ stavebním hitem po celá staletí. Jako architrávový systém se pak stal základem architektury klasického Řecka. Schopnost vodorovného prvku odvádět vodu do stran, mimo stavbu, je ovšem výrazně menší než u prvku šikmého a tak jsme si v našich zeměpisných šířkách museli počkat na výraznější užívání plochých střech až do 20. století, éry funkcionalismu a modernismu.

Jaký výběr střešních tvarů je tedy dnes k máni, rozhodneme-li se stavět rodinný domek? Doyenem střech je střecha *sedlová*. Její kostrou je *krov*. Ten vniká tak, že se kolmo k stropním *trámům* na obvodové zdi položí a ukotví dvě *pozednice*, z nichž směrem ke středu půdorysu vycházejí pod určitým úhlem (obvykle mezi 15 - 50 stupni od vodorovné roviny) šikmé *krokve*. (Všude jdou *krokve šikmo*, jen na Plzeňsku a Domažlicku *hýčmo*...). Ve *hřebeni* střechy se *krokve* spojí a jsou navzájem provázány *vrcholovou vaznicí*. Jindy tato *vaznice* chybí a je nahrazena dvěma *středními vaznicemi* zhruba ve dvou třetinách výšky krovu. Hřebenový úhel *krokví* bývá fixován vodorovnou *kleštinou*, která jej stahuje těsně pod (jindy nad) středními *vaznicemi* jako přepona rovnoramenného trojúhelníka. *Kleština* bývá dnes častěji tvořena dvěma fošnami, které jsou prošroubovány navzájem přes *krokvě* jak sendvič ke svačině. Místo křížení vodorovné *kleštiny* s *krokví* podepírá v tzv. plné vazbě svislý *sloupek*, opřený dole o *vazný trám* nebo o

bačkoru. Ve svislé poloze sloupek udržují dva šikné *pásky*, které bývají zadlabány do střední vaznice.

V příčném směru je pak střecha zakončena buď *štítem* nebo *valbou*. Charakteristickým pro náš venkov je fakt, že se tu vyvinula jakási kombinace valby a štítu, tzv. *polovalba* (valbové zešíkmení nekončí dole u okapu, nýbrž podstatně výše, třeba jen metr pod hřebenem, a špička štítu je tak jakoby ukrojena). Propůjčuje to venkovské zástavbě výrazný lokální ráz a charakter, polovina středočeských vesnických chalup na obrázcích Josefa Lady tuto polovalbu má.

Jindy se můžeme setkat naopak s jakýmsi „zkosením“ spodní části štítu, zatímco jeho horní část zůstává svislá až k hřebeni. K domu je vlastně přidána stříška ve výši střední štítové římsy. Tato stříška se nazývá *podlomenice* nebo *obháňka* a bývá charakteristickým znakem lidové architektury rodinného domu na Moravě a na Slovensku. Platí, že čím východněji, tím je podlomenice mohutnější, vyšší. Na Zakarpatské Ukrajině nebo třeba na Slovensku v oblasti Liptova a Oravy se podlomenice vyvinula tak, že běžně zakrývá více než dvě třetiny štítu. Směrem na západ bývají podlomenice menší, v Čechách pak většinou mizejí docela a bývají nahrazeny jen *štítovou římsou*.

Nepřehlédnutelným prvkem architektury rodinného domu u nás býval i nevelký, většinou půlkuželovitý *kabřinec* čili *kukla*, který doplňoval vrchol štítu. Jeho funkcí bývalo chránit bednění štítu před zatékáním vody a rovněž ovšem zdobit dům, jak dokládají velmi krásné ornamentální výzdoby, iniciály stavebníka či tesařského mistra nebo i umně vyvedené letopočty na jejich spodním záklopu.

Směr nasazení střechy na dům znamená jeho zásadní orientaci. V českém kulturním okruhu se setkáváme spíše se štítovou orientací, tzn., že domy jsou do návsi či ulice otočeny štítem. Na Moravě, zvláště na jižní, pak výrazně převládá opačná, tzn. okapová orientace domů, řazených v řadě a otočených do ulice svou podélnou stranou. Vždycky však platí zcela bezvýjimečné pravidlo, že hřeben střechy je rovnoběžný s delší stranou domu. Přestože se to zdá samozřejmé, zvláště v 70. a 80. letech minulého století u nás vznikla celá řada bastardních výtvorů, u nichž střecha zmáhala širší stranu domu a šplhala tak do výšek vpravdě nadskrivánčích. Rodinný domek pak evokoval spíše nabubřelou zotavovnu ROH kdesi v Tatrách...

Nad čtvercovým půdorysem pak vztyčíme nejspíše střechu *stanovou*, chceme-li ovšem mít shodný sklon všech střešních rovin. Hřeben je tak redukován do jediného bodu. Tyto střechy, právě tím, že pokrývají čtvercový půdorys, se hodí pro městskou vilu a jejich užívání na české vesnici v letech reálného socialismu (a nereálných ambicí) pokládám někde za zcela nenapravitelné rozkotání jejich obrazu.

Vyvýšením střední části střešního jehlanu svislým vloženým mezičlánkem (většinou proskleným velkými okny) vzniká střecha *lucernová*. Je výhodná tam, kde je třeba prosvětlit střední partie půdorysu, proto se také hojně využívala a využívá v sakrální architektuře. V poslední době se dosti často objevuje i jako prvek ozvláštňení střech rodinných vil, tady je ovšem vždy třeba zvažovat i její další nesporný efekt, kterým je velká monumentalizace střešního reliéfu.

Poněkud zvláštní střechou, kterou někdy uvidíme na rodinném domku, je střecha *mansardová*. Tato střecha, která v průřezu zalamuje svůj sklon od velmi strmého (mnohdy takřka svislého) po výrazně povlnnější, pochází z Francie a u nás v řadě úspěšných, převážně meziválečných realizací vil zdomácněla. Svě jméno dostala od klasicistního francouzského architekta Julese Hardouina Mansarta (1646 - 1708), který ji zavedl do architektonické praxe ve snaze o maximální využití podstřešního prostoru. Zalomený průřezový profil totiž umožňuje kapotovat relativně velký objem při zachování nezvětšené výšky hřebene.

Pultová střecha nemá zatím u nás příliš velké historické opory, bývala vždy používána spíše pro zastřešení doplňkových staveb. Našinec se pak někdy přistihuje, že je nakloněn vnímat stavbu, zakončenou touto střechou, jako jistý fragment, pouhou polovinu střechy „úplné“. Tento pocit je výraznější zvláště při větším sklonu střešního pultu, při sklonu, který koreponduje s obvyklými a zažitými sklony střechy sedlové. Přesto u nás i jinde v Evropě zaznamenává tato střecha v posledním desetiletí velký boom, hodí se totiž do lapidárního, sémanticky jednoznačného a bezozdobně utilitárního vidění krásy soudobou architekturou. Musím se přiznat, že také já jí ve své praxi navrhuji velmi často, je totiž kromě toho všeho i konstrukčně výhodná a svou „nově objevenou samozřejmostí“ i výtvarně vděčná.

Speciální střechou, kterou na rodinném domku zahlédneme jen velmi zřídka, je střecha *bazilikální*. Povstává podobným principem jako střecha *lucernová*, tady jsme však nad půdorysem obdélníka, mnohdy dosti protáhlého. Osvětlení vnitřního prostoru touto střechou není prosté jisté vznešenosti a už z názvu je zřejmé, že tvar této střechy má svůj původ v prastarých vzorech architektury románských kostelů.

Minulé desetiletí ve stavební a architektonické praxi u nás zcela rehabilitovalo střechu *plochou*. Ta se velmi zdiskreditovala svými konstrukčními a technologickými nedostatky v létech předcházejících, kdy se tradovala definice jejích dvou kategorií - plochá střecha, do které teče a plochá střecha, do které zatím neteče. Jsem rád, že my i ploché střechy máme už tohle za sebou a že dnešní správné provedení takovéto střechy garantuje její životnost stejnou jako u střechy šikmé,

kryté např. taškami. Umožňuje to vracet do našich končin typ rodinného domu či vily, který velmi ovlivnil duchovní klima první republiky, dokonce natolik, že se stal jedním z jejích atributů.

Comeback zažívá také jiná půvabná střecha, střecha *válcová*. Kdysi bývala velmi preferovaná futuristy pro svou podobnost se střechou osobního vagónu. Bylo to v dobách Marinettiho okouzlení pohybem, kdy platilo, že „*naše motory do jasna nebe vpisují definitivní zářné strofy zlaté a ocelové*“. V poslední čtvrtině 20. stol. přišel high tech (a u nás low tech) a střešní půlválec tu byl znovu.

Uvedený přehled střech přirozeně není a ani nemůže být úplný a postihuje jen jejich opravdu nejrozšířenější tvary. Vedle tvarů v Čechách extrémních (střecha *kulová*, *pilová* atd.) tu totiž musíme počítat i s fantazií projektantů a architektů, která konstruuje často takřka nepojmenovatelné tvary střech a jejich vzájemných průniků. Ty se pak stávají charakterickými pro individuální rukopis a tvůrčí myšlení svých autorů.

Zvláštní zmínku zaslouží i tvary „střech na střechách“, totiž tvary vikýřů. Už samotná jejich velikost a umístění na střeše může velmi změnit naše vnímání architektury rodinného domku. Také vikýře mohou být zastřešeny střechou (spíše stříškou) sedlovou, polovalbovou, valbovou, plochou, pultovou atd. Drtivá většina dnešních vikýřů však vypovídá o tom, že jejich autoři nezvládli základy výtvarné kompozice. Jednou z nejbanálnějších je příkladně ta, že okna se mají směrem vzhůru zmenšovat. Je-li tedy vikýř už příliš velký sám o sobě tím, že má stejné okno jako je okno v přízemí, měl bych se ze všech sil snažit jej dále nezvětšovat. Hodilo by se tu nejspíše ho zakončit nenápadnou pultovou střechou. Lidový projektant sem však pravidelně nasadí rozverné štítky, dodaleka signalizující světu svou bělostí jeho výtvarnou nedovzdělanost. Výsledným účinkem pak bývá až určité pocitové přetížení a překocení celé střechy.

Podkroví se u nás využívala k bydlení či nějaké jiné funkci jen naprosto vyjímečně, nebylo je třeba tedy příliš prořezávat osvětlovacími články. Proto dnes bývají nově zřizované vikýře na střechách posuzovány odmítavě i památkáři. Problém, který zná každý architekt: dům musí mít nějaké využití, prázdný chátrá a časem musí být zbořen. Potíž je v tom, že dnešní využití je jiné, než bývalo třeba v 18. stol. V činžáku se dají v podkroví zařídit dva krásné byty, ale jak to udělat, když památkáři nedovolí ani vikýř, ani střešní okno, např. kvůli dálkovým pohledům z kopce Čupřina sv. Jiljí, které by byly díky vašim vikýřům poničeny? (Údiv můj pravidelně roste, když se pak v okolí během let objeví na jiných střechách vikýře mnohem rozměrnější, střešní okna v sériích a dokonce i solární kolektory. Kdopak a jak si to uměl zařídit?).

Střecha je natolik markantním znamením každé stavby, že se stává také posledním zákopem v ústupové linii každého posuzujícího úředníka. Neuměje rozlišit kvalitní architekturu od architektury špatné, potřebuje český byrokrat stavebního úřadu regulační plán, kde má napsáno např. to, že se v oblasti připouštějí pouze střechy o sklonu 40 - 45°. Střecha mírně odlišného sklonu váš návrh zcela diskvalifikuje. Co na tom, že kolem se zpupně rozvalují desítky vil v podnikatelském baroku, jejichž balustrády, obloučková okna a lucerničky vysílají smog nevkusů a neúčelnosti na hony daleko, ony mají sklon střechy podle regulativů. Duch vesnice, vzdálené od centra krajského města 8 kilometrů, kde je 29 domů, postavených před r. 1989 a 210 domů z posledního desetiletí za humny? Nu, podle nich - venkovský, tzn. se sklonem střechy... a už to sypou z rukávu. Nikdo jim nemůže vyčítat, že nevidí tu novou realitu satelitní vilové čtvrti, fakt, že (možná kromě několika domů kolem původní návsi) tu žádný venkov není. Že tu právo na tvarový experiment existuje naprosto samozřejmě a přirozeně. Že z bohaté stavební podstaty někdejšího venkovského zemědělského stavení vytrhli odděleně jeden fakt - sklon střechy. Vždyť právě ten je v pořádku a dá se snadno zkontrolovat. Připomínají starého hasiče z filmu Hoří má panenko, hlídajícího na bále u dveří, mají-li hoši kravatu. Když pochopí beznadějnost svého počínání, volají: „No to tady tedy vůbec nemusíme být!“ Na bále se krade, smilní, vládne tu obžerství i zatvrzelost srdcí. Všichni ale musejí mít kravatu, alespoň do té doby, než si ji pozvracejí...

Střecha nemůže existovat sama o sobě. Ani dům nejde stavět od střechy. Završuje a korunuje však každé stavební dílo. Jejím formování, jejímu tvarosloví, krytině, detailům i provedení musí každý, kdo chce spokojeně bydlet, věnovat mnoho myšlenek i péče.